

ชุดความรู้เพื่อการพัฒนากระบวนการดูแล

การขับเคลื่อนชุมชน :

**เครื่องมือ และวิธีจัดการความรู้
เพื่อการพัฒนาสุขภาวะชุมชน**

**สำนักงานวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน
สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล**

**ได้รับการสนับสนุนจาก
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)**

คำสำคัญ : ชุมชน เครื่องมือ สุขภาวะ การมีส่วนร่วม

เกริ่นนำ

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจากสังคมเกษตร สังคมที่มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายตามสภาพการณ์ มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายที่เต็มไปด้วยความรัก ความเอื้ออาทร ความเป็นมิตรแม้มีใช้คนในครอบครัวก็ตาม การดำเนินชีวิตก็เต็มไปด้วยตามสภาพแวดล้อม และหลักของธรรมชาติ แต่ในที่สุดสังคมไทยต้องก้าวเข้าสู่ยุคสังคมอุตสาหกรรม ยุคโลกาภิวัตน์ ผู้ยุคเปิดเสรีทางการค้า จนถึงยุคข้อมูลข่าวสาร กลายเป็นสังคมสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ของผู้คนที่เปลี่ยนไป ไม่ใช่แบบเครือญาติเหมือนแต่เดิม มีการใช้ชีวิตแบบเบียดเสียดมากขึ้นแบบไม่ต้องออกแรงให้เหนื่อยก็ได้ผลของมันแล้ว ความเอื้ออาทรต่อกันทั้งภายในครอบครัว และในชุมชนเริ่มลดน้อยลง ออกไปใช้ชีวิตนอกบ้านมากขึ้น วิถีชีวิตชุมชนที่ซึ่งจะทำอะไรแต่ละครั้งต้องรอให้องค์กร หรือรอให้รัฐยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ จนทำให้ชาวบ้านใช้ชีวิตที่ต้องพึ่งพาคนนอกมากจนเกินไป อาจเป็นการทำลายวิถีชีวิต ระบบครอบครัว ระบบนิเวศน์ และวัฒนธรรมชุมชน จนอาจถดถอยเข้าสู่ยุคมืดก็เป็นได้

ความสำคัญ และความพอดีของการพัฒนาชุมชนสู่ความยั่งยืน การทำให้ชุมชนหันกลับมามองเห็นรากเหง้า เห็นคุณค่า เห็นศักยภาพที่มีมากมายหลายด้านของตัวตนเองมากขึ้น ซึ่งในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนควรไปพร้อมกันทุกภาคส่วน ประชาชน ภาครัฐ และนักวิชาการในพื้นที่ โดยร่วมมือกันทำงาน หาวิธีหาเครื่องมือที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ช่วยนำพาชาวบ้านให้เกิดการเรียนรู้ และเสริมศักยภาพ (Capacity Building) เสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน ในกระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการความรู้ที่มีมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนมีการรวมตัว และมีการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้สามารถจัดการกับปัญหาที่มากกระทบกับชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ประกอบกับการสนับสนุนขององค์กร และหน่วยงานต่างๆ ที่คอยเป็นที่เล็ง หรือแนวร่วมในการพัฒนา จนกลายเป็นชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความยั่งยืน

ในการพัฒนาสุขภาพและยกระดับคุณภาพชีวิต โดยเน้นคนและชุมชนเป็นศูนย์กลางนั้น เป็นความสอดคล้องของการสร้างหลักประกันว่าชุมชนจะมีคุณภาพชีวิต หรือจะมีสุขภาพที่ดีโดยการเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพการบริการเพื่อที่จะได้รับการบริการที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ปฐมบทที่สำคัญของการบริการที่ใกล้บ้านใกล้ใจ หน่วยบริการที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริงคือหน่วยบริการสุขภาพระดับปฐมภูมิที่คอยเกื้อหนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ แนวคิด “ใกล้บ้านใกล้ใจ” จึงถือกำเนิดขึ้นมา มีจุดหมายเพื่อการดูแลสุขภาพของชุมชนในเชิงรุก มุ่งเน้นการป้องกันมากกว่าการรักษา ศ.นพ.ประเวศ วะสี กล่าวว่า “หัวใจของสุขภาพ คือ คุณค่าความเป็นคนและชุมชนเข้มแข็ง เมื่อพูดถึงสุขภาพชุมชน ทันทิเรามากนึกถึงสถานีนอนามัย และโรงพยาบาลชุมชน จริงอยู่สถานีนอนามัยและโรงพยาบาลชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในระบบสุขภาพชุมชน แต่ถ้าเราเริ่มที่ระบบบริการ

สุขภาพเลยจะทำให้เราเห็นแคบและแยกส่วน เราควรเริ่มที่ คน และ ชุมชน ก่อน เพราะคนและชุมชนคือหัวใจของสุขภาพะ”

โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพสต.) ภายใต้ความร่วมมือของ กระทรวงสาธารณสุข, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ซึ่งในแนวทางปฏิบัติเพื่อการพัฒนา รพสต. เป็นกลไกสำคัญในการให้บริการด้านสุขภาพแก่ประชาชนในตำบล หมู่บ้าน และชุมชน และพัฒนาระบบสาธารณสุขให้มีคุณภาพมาตรฐานและมีศักยภาพ ให้ประชาชนและผู้บริการได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพของตนเอง

การปรับเปลี่ยนสถานีนามัยให้เป็น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลยังเป็นสิ่งใหม่ที่เพิ่งเริ่มต้น การสร้างเสริมความเข้าใจให้กับชุมชน การเสริมศักยภาพ เจ้าหน้าที่ รพสต. การพัฒนา อสม. เป็นสิ่งสำคัญ เพราะในขณะที่คนทำงานชุมชนในปัจจุบันนี้นั้นน้อย การสร้างคน เสริมพลังให้กับบุคลากรที่ต้องทำงานเชิงพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็น

เครื่องมือในการทำงานชุมชนเพื่อพัฒนาให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) โดยใช้เครื่องมือช่วยในการขับเคลื่อนการทำงาน ซึ่งหมายถึงเป็นความร่วมมือกันทำงานของชุมชน และนักพัฒนา หรือนักวิชาการ การทำงานในชุมชนต่างๆ ท่ามกลางสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ขยายตัวอย่างซับซ้อนในปัจจุบัน จำเป็นต้องทำงานให้เข้าถึงกลุ่มชาวบ้านด้วยความรู้ และข้อมูลข่าวสารที่ทั่วถึงและเพียงพอ เครื่องมือ สื่อ เทคโนโลยี และสิ่งสนับสนุนการทำงานเพื่อขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งสิ่งสำคัญอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ทั้งของปัจเจกและของชุมชน ซึ่งต้องกระทำแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการทำงานกับชุมชนให้เข้าใจของชาวบ้านนั้นควรเป็นการทำงานแบบใจสัมผัสใจจนก่อเกิดความไว้วางใจทำให้เกิดบรรยากาศที่ดีในการทำงานร่วมกัน ศ.นพ.ประเวศ วะสี เคยกล่าวไว้ว่า “เราต้องใช้ใจนำ เรานั้นมีใจที่จะทำเพื่อประชาชนไทย เราเห็นความสำคัญของเพื่อน เราด้วยกันทำ เห็นต่างไม่เป็นไร เรามีหัวใจเพื่อเพื่อนมนุษย์ ถ้าเอาความรู้เป็นตัวตั้ง เราก็จะแบ่งแยกทันที .. เราถูกสอนเสียจนเคยว่าทำอะไรเอาความรู้นำจริงๆ ควรจะเอาใจนำ และความรู้ตาม”

เครื่องมือที่นำเสนอในเล่มนี้เป็นเครื่องมือเชิงกระบวนการเพื่อจัดการความรู้ในการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน หรือการเรียนรู้กลุ่มแนวราบผ่านการปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม และปฏิสัมพันธ์เชิงการเรียนรู้แบบเสริมพลัง นำความรู้ภายในตัวคน (Tacit Knowledge) แปลงออกมาให้เป็นองค์ความรู้ เป็นรูปของเอกสารซึ่งจะสามารถนำไปต่อยอด และยกระดับการทำงานให้เข้มแข็งและดีขึ้น

ชุมชน ประชาคม ประชาสังคม

ชยันต์ วรรธนะภูติ (๒๕๓๖) กล่าวถึงคำว่า ชุมชน หมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้

ศ.นพ.ประเวศ วะสี (๒๕๔๐) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชน นั้นหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง จะเรื่องใดก็ได้แล้วแต่ และมีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ไพฑูริย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างใน ชีระพงษ์ แก้วหาญ, ๒๕๔๓) ได้ให้ความหมายคำว่า ชุมชน (Community) นั้นหมายถึง กลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกันและมีการติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นปกติต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการอยู่ในพื้นที่ร่วมกันหรือการมีอาชีพร่วมกัน หรือประกอบกิจกรรมซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันหรือการมีวัฒนธรรม ความเชื่อหรือความสนใจร่วมกัน

ความเป็น ชุมชน ถ้าโดยทางกายภาพน่าจะหมายถึง การอยู่ร่วมกันของประชาชนจำนวนหนึ่ง และพึ่งพาดำรงชีวิตอย่างเอื้ออาทรต่อกัน ชุมชนทางวัฒนธรรม คือ การมีภาษา ประเพณี ระเบียบสังคม ร่วมกัน ชุมชนฐานทรัพยากร การอยู่ร่วมกันบนฐานทรัพยากร และปัจจัยการดำเนินชีวิตที่ต้องใช้ร่วมกัน ชุมชนทางข่าวสารและจินตนาการ เชื่อมถึงกันผ่านการ รับรู้ข่าวสาร ความรู้ บริโภคสื่อ แบบแผน ค่านิยม และการแสดงออก ร่วมกัน และมีความสนใจต่อเรื่องสาธารณะที่สอดคล้องกัน เมื่อความเป็นชุมชนไม่ว่าจะขนาดเล็ก หรือขนาดใหญ่เป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมเพราะเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกันเป็นพื้นฐานที่สุดจนเกิดการถักทอความรักของคนในสังคม

การรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนนั้นเป็นไปเพราะมีความสนใจร่วมกันเพื่อเคลื่อนไหวทางสังคม มีการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นหน่วยสังคมแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้บริโภค กลุ่มศรัทธา กลุ่มประชาคม เป็นการรวมกลุ่มสร้างพลังทางสังคมของปัจเจก ที่หลากหลาย ทั้งในเชิงพื้นที่ รูปแบบของกิจกรรมเชิงประเด็นความสนใจร่วมกัน และกลุ่มคนมารวมตัวกันในแนวราบ ประชาสังคม เป็นการจัดการกลุ่มในบริบทที่มีขนาดใหญ่ขึ้น มีนัยต่อการรวมกลุ่มเพื่อมีส่วนร่วมอย่างมีจิตสำนึกต่อการสร้างสรรค์การจัดการของกลุ่ม ตามความพอเหมาะ และกาละ เทศะ ด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public Consciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)

การพัฒนาชุมชน และสังคมเข้มแข็งในชุมชน

บทบาทและความสำคัญ

- เป็นการส่งเสริมการทำดี และการสร้างความสุข ด้วยการเอาใจใส่สังคกรอบข้าง
- เป็นการจัดการความจำเป็น ยึดหยุ่น และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน
- เป็นการส่งเสริมการพัฒนาสังคมประชาธิปไตย และภาคประชาสังคม
- เป็นการสนองตอบต่อความจำเป็นทั้งของท้องถิ่นและสากล
- เป็นองค์ประกอบของความเข้มแข็ง และความยั่งยืนในการพัฒนา

สังคมเข้มแข็งในชุมชน

- มีกลุ่มประชาคมท้องถิ่น พลเมือง ครอบครัว ชุมชน และมีจิตสาธารณะ
- มีความตื่นตัว และมีจิตอาสาร่วมสร้างสุขภาวะของชุมชน
- มีการรวมกลุ่มการจัดการด้วยตนเองของประชาชนรูปแบบต่างๆหลากหลาย
- พลเมืองมีความตื่นตัวต่อการมีส่วนร่วม สร้างสุขภาวะชุมชน
- มีกิจกรรมชุมชน กิจกรรมวัฒนธรรม เทศกาล ประเพณี
- มีการจัดการการสื่อสารเรียนรู้ สร้างความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของชุมชน
- องค์กรและหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น มีทักษะในการพัฒนาสังคมของชุมชน
- และสนับสนุนบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน

กิจกรรมและงานส่วนรวม ที่เหมาะสำหรับระดมพลังชุมชน

- การทำงานแบบเฉพาะกิจ ดำเนินการให้เสร็จสิ้นเป็นครั้งคราว
- เรื่องส่วนรวม เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตและสุขภาวะชุมชน
- งานรณรงค์ ให้การศึกษาเรียนรู้ และสื่อสารเรียนรู้ทางสังคม
- การจัดการซึ่งต้องอาศัยทรัพยากรและภูมิปัญญาในท้องถิ่น
- การจัดการความจำเป็นที่เชื่อมโยงกับบทบาทครอบครัวและชุมชน
- การเป็นเครือข่ายร่วมมือกับภาครัฐ และทำงานอาสาสมัคร

การสร้างสุขภาพในชุมชน

การสร้างเสริมสุขภาพ เป็นทั้งกระบวนการ กิจกรรม และแนวทาง สำหรับการดำเนินงาน เกี่ยวกับสุขภาพ เพื่อส่งเสริม และเกื้อหนุนให้บุคคล ได้พัฒนาศักยภาพของปัจเจก ครอบครัว และชุมชนในทุกด้าน แบบองค์รวมอย่างเป็นระบบ เนื่องจากสุขภาพนั้น เป็นองค์รวม ที่มาจากส่วนประกอบหลายๆ ประการ อาทิ สังคม สิ่งแวดล้อม ระบบบริการสุขภาพ และวิถีการดำเนินชีวิตของปัจเจก เพื่อสนับสนุน ยับยั้ง หรือกำหนดพฤติกรรมสุขภาพ ไปสู่การปฏิบัติ จึงต้องอาศัยความร่วมมือ และการระดมพลังจากทุกฝ่าย ในการดูแลสุขภาพของตนเอง และการปรับปรุงสังคมด้านต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และอื่นๆ โดยใช้กลยุทธ์การถ่ายโอนอำนาจจากรัฐ มาสู่ประชาชน ให้มีพลังอำนาจที่จะดูแลสุขภาพ และจัดการกับชุมชนของตนเอง อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการ และความเป็นไปได้ ในแต่ละท้องถิ่น โดยคำนึงถึง ระบบสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ที่แตกต่างกันของชุมชน และเน้นการทำงานร่วมกัน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนอย่างเต็มที่

ความสำคัญ ของการมีส่วนร่วม ของประชาชน ในการส่งเสริมสุขภาพ ในการประชุมสมาคมแพทยศาสตร์ ได้เสนอแนะระบบบริการสุขภาพ ที่จะสนับสนุน การมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ ๓ ประการ คือ

๑. การสร้างความเข้มแข็งให้กับบุคคล ชุมชน ในการควบคุมปัจจัย ที่จะมีผลกระทบต่อสุขภาพ เพราะความเข้มแข็งของประชาชน และชุมชน จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดบริการสุขภาพมากขึ้น

๒. การจัดบริการในชุมชน (Community-based health services) เป็นบริการระดับปฐมภูมิ (Primary care) ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้มากที่สุด และ

๓. การประสานงาน กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อการพัฒนานโยบายเพื่อสุขภาพ (Public health policy) ที่จะมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงระบบสุขภาพ

บทบาทของประชาชน มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการส่งเสริมสุขภาพของปัจเจก และชุมชน โดยประชาชนจะต้องเห็นคุณค่า และผลของสิ่งแวดล้อม ต่อภาวะสุขภาพ ช่วยกันรักษา และสร้างสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูล ต่อการมีพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพที่ดี เช่น การรวมตัวกันของชุมชน เพื่อออกกำลังกาย การณรงค์ต่อต้านการสูบบุหรี่ หรือสิ่งเสพติด การรณรงค์ป้องกันอุบัติเหตุ และการจัดโครงการ โรงเรียนสุขภาพดี ที่ทำงานสุขภาพดี หรือชุมชนสุขภาพดี เป็นต้น องค์การชุมชน จึงต้องมีการพัฒนาโครงสร้าง และกลไกการจัดการ ที่มีประสิทธิภาพ มีความคิดสร้างสรรค์ และตระหนักในสุขภาพของชุมชน และมีเจ้าหน้าที่สุขภาพ ทำหน้าที่ให้ความรู้ และสนับสนุนให้เกิดทักษะ การส่งเสริมสุขภาพ สอดคล้องกับแนวคิด การส่งเสริมพลังอำนาจชุมชน ที่สนับสนุนให้ชุมชนเกิดความสำนึก และพันธสัญญาต่อส่วนรวม และการเสริมสร้างให้ชุมชน ลงมือทำด้วยตนเอง อย่างต่อเนื่อง เป็นการสะสมความรู้ และประสบการณ์ จากการปฏิบัติจริง (Learning by doing) และเป็นกระบวนการเรียนรู้ แบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive learning process) โดยเริ่มตั้งแต่ การสร้างทีมงาน เขียน

โครงการ จัดทำแผน ดำเนินงาน ควบคู่ไปกับ กระบวนการสะท้อนความรู้สึก ของประชาชน สำหรับข้อมูล
ย้อนกลับ ในการปรับปรุงแผนงาน และกิจกรรมในโครงการ จนเกิดความรู้สึก เป็นเจ้าของโครงการร่วมกัน ซึ่ง
มีส่วนเกื้อหนุนองค์กรชุมชน ให้มีความแข็งแกร่ง และมั่นคงยิ่งขึ้น สำหรับ การพัฒนาโครงการส่งเสริมสุขภาพ
แบบยั่งยืนต่อไป

กระบวนการพัฒนาสุขภาวะชุมชน

เข้าถึง เข้าใจ เข้าหาชุมชน มิติสำคัญในการทำงานปฏิบัติการเชิงสังคม

- การเข้าถึง เรียนรู้ และสร้างความรู้จากฐานชุมชน
- การค้นหาวิถีคิดและความรู้ในโลกทรรศน์ชุมชน
- การผสมผสานความรู้และการวิจัยของนักวิชาการ โดยชุมชนเป็นตัวตั้ง
- มิติการศึกษาเรียนรู้เพื่อสร้างศักยภาพปัจเจกและชุมชน
- ปฏิบัติการและโครงการกิจกรรมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชน
- การถอดบทเรียน ประเมินผลแบบเสริมพลัง
- การวิจัยและสร้างความรู้เชิงทฤษฎี

การเตรียมพื้นที่ และชุมชน

การประสานงานและการเตรียมชุมชน การประสานงานและการเตรียมชุมชน จะเป็นขั้นตอนแรกๆที่จะต้องทำ ซึ่งโดยทั่วไปก็จะประกอบด้วยกิจกรรม และการดำเนินการต่างๆ ดังนี้

- ทำหนังสือแจ้งหน่วยงานและผู้นำชุมชนให้ทราบอย่างเป็นทางการ
- ทำหนังสือบอกวัตถุประสงค์และชี้แจงโครงการให้หน่วยงาน องค์กร ผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้เกี่ยวข้องได้ทราบในเบื้องต้น
- ระบुकุ่มผู้เกี่ยวข้องและกลุ่มผู้สนใจ ที่ทีมวิจัยต้องการประสานงาน
- เตรียมการพบปะและจัดประชุมเพื่อชี้แจงโครงการ พัฒนาความร่วมมือ และเตรียมดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของทุกฝ่าย
- สรุปลงและทำบันทึกช่วยสื่อสารและช่วยการจำ

การประสานงานและเตรียมชุมชนดังกล่าว เป็นการดำเนินการโดยทั่วไป ซึ่งแนวคิดและหลักดำเนินการที่สำคัญก็คือ การได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระดับต่างๆในกระบวนการวิจัยที่จะดำเนินการขึ้นในชุมชน

เครื่องมือและสิ่งที่จะต้องเตรียม

- เอกสารแนะนำตัว แนะนำโครงการ เพื่อแสดงตนในการเข้าไปทำงานในพื้นที่ให้ผู้นำชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ได้รับทราบ เกิดความสบายใจ อีกทั้งสามารถเป็นแหล่งอ้างอิงทางข้อมูลและข่าวสารของโครงการได้
- สื่อแนะนำแนวคิดสำคัญของกระบวนการทำงานในแนวทางที่ทีมวิจัยมุ่งให้ความสำคัญ เช่น แนวคิดและวิธีการทำงานเป็นกลุ่ม วิธีเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของชุมชน ความสำคัญของการทำวิจัยโดยประชาชนและกลุ่มประชาคมอันเกิดจากการรวมตัวของภาคประชาชน เหล่านี้เป็นต้น
- สื่อและเอกสารที่ให้การเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งจะทำให้การพบปะและโอกาสได้สนทนากัน เป็นโอกาสสร้างการเรียนรู้โลกรอบข้างให้แก่ประชาชนไปด้วย ตลอดจนกระบวนการล้วนเกิดการปฏิสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเพิ่มพูนประสบการณ์ของชุมชนอยู่เสมอ ไม่ต้องรอให้ผลการวิจัยออกมาเพียงขั้นตอนเดียว หรือต้องอบรมเฉพาะความรู้ของคนภายนอกอย่างเดียว
- เครื่องมือสำหรับเก็บและบันทึกข้อมูล กล้องถ่ายภาพ สมุดจดบันทึก กระดาษฟลิปชาร์ต ปากกา เครื่องเขียน

แนวคิดที่สำคัญในการคัดสรรและจัดเตรียมเครื่องมือ สื่อ และวิธีประสานงานในเบื้องต้นก็คือ เป็นสื่อที่เสริมพลังของการได้พบปะกัน ในอันที่จะนำไปสู่การทำงานและต่างก็ได้การเรียนรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆด้วยกันให้ดีที่สุด ทั้งนี้ ต้องเน้นให้การสื่อสารแบบ ๒ ทางและการปฏิสัมพันธ์กันอย่างมีคุณภาพเป็นตัวนำ และให้สื่อกับเครื่องมืออื่นๆเป็นตัวเสริม

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการกับภาคประชาชน กลุ่มประชาสังคมท้องถิ่น รวมทั้งปัจเจกและการรวมกลุ่มของผู้มีจิตสาธารณะต่อประเด็นความสนใจต่างๆนั้น ต้องให้ความสำคัญต่อการติดต่อประสานงานด้วยตนเองของตัวบุคคล มากกว่าการประสานงานด้วยเอกสาร ซึ่งหลักคิดและความเข้าใจก็มีความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตนเอง เนื่องจากกลุ่มคนดังที่กล่าวถึงเหล่านี้ โดยมากแล้วก็จะเป็กลุ่มคนที่มีความรู้และมีความเป็นผู้นำดี เป็นนายตนเอง เรียนรู้และมีส่วนร่วมทางการปฏิบัติต่อเรื่องต่างๆด้วยการใช้ความรู้ความเข้าใจและการตัดสินใจบนความเป็นเหตุผลของตนเอง ไม่ใช่ใช้วิธีชักจูง โน้มน้าว หรือใช้โครงสร้างเชิงอำนาจมากกดดันให้ปฏิบัติ

ดังนั้น จึงต้องการการพูดคุยและการสร้างความเข้าใจร่วมกัน มากกว่าการได้เห็นหนังสือสั่งการและการประสานงานที่สื่อถึงความเป็นเจ้าเป็นนาย ยิ่งไปกว่านั้น การประสานงานโดยหนังสือและไม่ให้ความสำคัญกับการเดินพบปะถ้อยทีถ้อยคอยเยี่ยงคนทำงานและมีความสำนึกต่อสังคมเช่นกันกับกลุ่มคนทำงานซึ่งมีคุณลักษณะดังที่กล่าวถึงนี้ ก็อาจจะถูกปฏิเสธและไม่ให้ความสนใจที่จะเดินมาปรึกษาหรือและทำสิ่งต่างๆด้วยกันนับแต่เบื้องต้นเลยทีเดียว

กิจกรรมและการดำเนินการที่สำคัญ

- ทำหนังสือประสานงานและแจ้งแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นเบื้องต้นอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- เข้าไปค้นหาเพื่อวิเคราะห์และระบุกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มที่มีพลังต่อการนำการเปลี่ยนแปลงหลากหลายประเด็นในชุมชน เช่น กลุ่มประชาคม กลุ่มปัจเจก กลุ่มผู้มีจิตสาธารณะ กลุ่มผู้เป็นที่เคารพนับถือ กลุ่มสนทนาตามศาลาวัดและที่สาธารณะ กลุ่มทำกิจกรรมในองค์กรประชาสังคมแบบต่างๆ เช่น สมาคม กลุ่มหอการค้า กลุ่มสภาวัฒนธรรมท้องถิ่น กลุ่มและชมรมวิชาชีพ กลุ่มการรวมตัวเพื่อเคลื่อนไหวกิจกรรมเพื่อส่วนรวม กลุ่มผู้สื่อข่าวท้องถิ่น กลุ่มศิลปะ กลุ่มเยาวชน กลุ่ม อสม. เหล่านี้เป็นต้น
- การวิเคราะห์และร่วมกันระบุกลุ่มดังกล่าว ควรทำกับกลุ่มคนในพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มประชาสังคมในท้องถิ่น เช่น กลุ่มครู กลุ่มผู้นำทางจิตใจ กลุ่มปัจเจกผู้มีจิตสาธารณะในท้องถิ่น ทั้งนี้ โดยเน้นการมองผ่านประสบการณ์และความรอบรู้ของคนในพื้นที่ จากนั้น จึงนำมาเป็นกรอบสำรวจหาข้อมูลร่วมกับแหล่งอื่นๆ เพื่อเตรียมคน เตรียมพื้นที่ และเตรียมจัดประชุมการวิจัยร่วมกับชุมชนในลักษณะต่างๆต่อไป การให้ข้อมูลจากประสบการณ์ของคนในพื้นที่เป็นเครื่องชี้นำการปฏิบัตินั้น ในบางครั้งข้อมูลอาจจะไม่ลึกอย่างที่นักวิจัยและคนภายนอกรู้ แต่ก็มีความรู้ความเข้าใจที่อยู่ในตัวคน อีกทั้งเป็นความรู้ที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะทำให้ชุมชนยืนขึ้นบนฐานชีวิตตนเองและมีความยั่งยืนทางการปฏิบัติได้ดีกว่าเริ่มต้นจากความรู้ของคนภายนอก
- นอกจากใช้วิธีติดต่อประสานงานโดยหนังสือที่เป็นทางการแล้ว หลังจากได้ข้อมูลและรู้จักภูมิศาสตร์ทุนศักยภาพและทุนทางสังคมในชุมชนได้มากขึ้นแล้ว ก็ควรใช้วิธีสื่อสารบอกกล่าวผ่านการสนทนากับกลุ่มต่างๆเป็นรายกลุ่ม
- สารสำคัญที่ผู้ประสานงานและผู้เตรียมชุมชนควรนำเสนอและแจกแจงผ่านการพูดคุยกันก็คือ จุดหมายและวัตถุประสงค์ของการมายังชุมชนของตนเอง การแนะนำโครงการ การเรียนรู้ความสนใจและประเด็นของพื้นที่ รวมทั้งสิ่งที่กลุ่มต่างๆดำเนินการอยู่เพื่อหาแนวทางเชื่อมต่อกัน หรือพัฒนาความร่วมมือกันต่อไป
- บันทึกความรู้เกี่ยวกับชุมชนและสรุปบทเรียนเบื้องต้นของกลุ่มคนในพื้นที่ เพื่อเป็นข้อมูลออกแบบการลงสู่ชุมชนของทีมวิจัยและเพื่อประสานงานอื่นๆ ในลำดับต่อไป

การเตรียมตนเองให้พร้อม

- ควรศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน รวมทั้งศึกษาเรียนรู้ข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่จะสามารถสื่อสารเพื่อนตนเองได้มากพอสมควรว่าเป็นผู้มีความตั้งใจ จริงจัง และไม่ได้มุ่งวิธีการที่ตนเองจะสะดวกสบายเพียงเพื่อให้ได้งานที่ต้องการ
- เตรียมเอกสาร สื่อ เกี่ยวกับโครงการ ทั้งเนื้อหา ความคิด กิจกรรมและวิธีดำเนินการต่างๆ
- การติดต่อประสานงานด้วยโทรศัพท์กับคนในพื้นที่ล่วงหน้า เท่าที่จำเป็น

ทักษะและวิธีการที่จะช่วยการทำงาน

- การวิเคราะห์และการถอดบทเรียนศักยภาพและทุนทางสังคมมิติต่างๆ ให้มากที่สุด โดยเฉพาะองค์ประกอบด้านการกระตุ้นและขับเคลื่อนกิจกรรมชีวิตเศรษฐกิจชุมชน วิถีวัฒนธรรมและกิจกรรมเพื่อบรรลุคุณค่าทางจิตใจและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสถานะต่างๆของคนในชุมชน
- การวิเคราะห์สังคมมิติ Sociogram เพื่อเห็นศักยภาพและทุนมนุษย์ของกลุ่มคนในชุมชนกลุ่มต่างๆ รวมทั้งเห็นเครือข่ายความเชื่อมโยงกันอันซับซ้อนมิติต่างๆของชุมชน ทั้งทางด้านความรู้ท้องถิ่น เศรษฐกิจชุมชน วัฒนธรรม สุขภาพ ความเป็นผู้นำทางความคิดเห็น การเป็นแหล่งข้อมูลและข่าวสาร เป็นต้น วิธีวิเคราะห์สังคมมิติจะช่วยให้เห็นภาพสิ่งที่ชุมชนมีอยู่เป็นทุนทางสังคมของชุมชน และเป็นข้อมูลชี้้นำการวางแผนสำหรับประสานงานและจัดเวทีการพบปะกับให้เหมาะสมกับกาละเทศะต่างๆ
- การทำแผนที่ชุมชนในมิติต่างๆ เพื่อวิเคราะห์เชิงซ้อน ให้เห็นศักยภาพและทุนทางสังคมและทุนศักยภาพทางด้านต่างๆ ทั้งทางด้านสุขภาพ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งการเรียนรู้ กิจกรรมสาธารณะ ซึ่งจะทำให้เห็นการกระจุกและการกระจายตัวของปัจจัยพื้นฐานชีวิตชุมชน รวมทั้งเป็นพลังที่เป็นนามธรรม ที่ขับเคลื่อนชีวิตและความเคลื่อนไหวทางด้านต่างๆของชุมชน

ภารกิจเบื้องต้นที่ควรจัดเตรียม

- สามารถระบุได้เบื้องต้นว่ากลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆที่จะมีความสำคัญต่อการทำงานมีอยู่อย่างไร เป็นใคร บ้าง อยู่ที่ไหน และกำลังทำอะไรอยู่ ที่สำคัญคือ กลุ่มผู้มีศักยภาพในการเป็นนักวิจัยท้องถิ่น กลุ่มที่ปรึกษา กลุ่มที่จะเป็นผู้นำเข้าสู่ชุมชนและให้การแนะนำเมื่อจำเป็น กลุ่มที่ชุมชนเคารพนับถือและถือเป็นสถาบันในชุมชน
- สามารถระบุวันเวลาและกำหนดการเบื้องต้นในการนัดหมายจัดเวทีชุมชนเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นเข้าสู่พื้นที่ที่จะลงไปทำงานกับชุมชนและเพื่อการปรึกษาหารือกันของทุกฝ่าย
- สามารถมีข้อมูลและเห็นความเป็นเหตุผล ตลอดจนเห็นบริบททุกด้านของชุมชน ในการที่จะออกแบบกิจกรรมและดำเนินการต่างๆโดยถือความเป็นชุมชนเป็นตัวตั้ง
- สามารถรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนเกี่ยวกับสถานที่และแหล่งสำหรับการทำงานที่เหมาะสมด้วยกัน
- จัดประชุมและนำเสนอบทสรุปการลงพื้นที่และการเตรียมชุมชนให้กับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องที่จะพัฒนาเป็นทีมและเครือข่ายร่วมกันต่อไป

ข้อห้ามและสิ่งที่ไม่ควรทำ

- ไม่ทำอวดรู้และสอดรู้สอดเห็นในสิ่งที่เกินบทบาทความเป็นนักวิจัยและคนทำงานความรู้ ซึ่งจะทำให้ทั้งทีมสูญเสียความไว้วางใจจากชุมชน แม้จะช่วยให้งานสำเร็จก็ไม่ควรทำ เพราะในระยะยาวจะเป็นบทเรียนให้สังคมขาดความมั่นใจกับงานทางวิชาการ
- หากพบกับปัญหาที่น่าสนใจหรือได้รับการขอร้องจากชุมชนให้ช่วยประสานหรือช่วยดำเนินการเพื่อนำไปสู่การแก้ไขด้วยวิธีอื่นที่มีใช้วิธีการทางความรู้และการปรับเปลี่ยน โครงสร้างปฏิบัติการสังคมด้วยโครงสร้างทางปัญญา ก็ไม่ควรทำ แม้จะมีศักยภาพเข้าถึงอำนาจและเข้าถึงกลไกอื่นที่แก้ปัญหาก็ได้ ก็ไม่ควรทำ เพราะในระยะยาวแล้วจะไม่เป็นผลดี ผู้คนจะไม่ศรัทธาวิธีการทางความรู้และมุ่งสนใจความสำเร็จง่าย ๆ เฉพาะหน้า ไม่เป็นพลังปฏิรูปสังคมที่ดี
- วางตนเป็นฝักฝ่ายกับผู้อื่น ไม่ซื้อตรงต่อกลุ่มคนในพื้นที่ซึ่งอาจเป็นกลุ่มทางความคิดและกลุ่มผู้มีอำนาจที่ต่างกลุ่มกัน
- ไม่สามารถเปิดเผยตนเองและสื่อแสดงตนเอง ตลอดจนกลุ่มผู้เกี่ยวข้องให้แก่ชุมชนและกลุ่มที่ตนเองได้พบปะ
- ดัดต่อขอความร่วมมือผ่านหน่วยงานที่มีอำนาจในท้องถิ่น หรือใช้วิธีการที่อิงกับระบบ ทำให้ชุมชนและคนในท้องถิ่นซึ่งจะต้องอยู่ร่วมกันต่อไปในระยะยาว จำเป็นต้องให้ความร่วมมือและเล่นการเมืองกับคนภายนอกเพียงให้สถานการณ์ผ่านไปอย่างไม่มีความจริงใจต่อกัน

สิ่งที่ควรทำ ควรปฏิบัติ

- แสดงตนความเป็นนักวิจัยชุมชน เป็นคนทำงานความรู้กับชาวบ้าน เป็นลูกหลานชาวบ้าน
- อดทน รับฟัง และร่วมผูกประเด็นที่มีเหตุผลแลกเปลี่ยนทรรศนะกันได้ มิใช่เพียงฟังพอเป็นพิธี ฟังแบบผ่านๆ หรือฟังเพื่อรวบรวมข้อมูลหาจุดอ่อนและช่องว่างของผู้อื่นเพื่ออาศัยเป็นจังหวะผลักดันงานที่ตนเองต้องการฝ่ายเดียว
- สื่อสารกับทุกฝ่ายอย่างเปิดเผย จริงใจ จริงจัง อดทนต่อการแสดงตน และให้ความสำคัญต่อการบอกกล่าวแก่ทุกฝ่าย แม้จะมีคนบางกลุ่มไม่ให้ความสนใจหรือไม่ให้ความร่วมมือ เพราะชุมชนต้องอยู่ด้วยกัน จะให้ความสำคัญแต่จำเพาะกลุ่มคนที่ทีมวิจัยจะทำงานด้วยอย่างเดียวไม่ได้
- ติดต่อประสานงานให้ชาวบ้านและกลุ่มคนในพื้นที่เกิดความสามารถในการนำกิจกรรมของตนเอง ก่อน เตรียมศักยภาพคนที่เสียเปรียบและชาวบ้านให้มีความสามารถในการคิดและแสดงออกในนามของตนเอง ได้บ้างก่อน ก่อนที่จะออกแบบให้ไปร่วมเวทีกับผู้อื่นที่มีความสามารถทำงานในรูปแบบสมัยใหม่ได้ดีกว่า เพื่อให้ความหลากหลายในพื้นที่มีความเป็นตัวของตัวเองและสามารถร่วมมือกันเป็นพลังสาธารณะของชุมชนได้ดีมากยิ่งขึ้น

จากประสบการณ์ พบว่า ความจริงใจ ความซื่อตรง ไม่มีฟอร์ม ความมีจุดยืน กล้าคิด กล้าแสดงออก ใฝ่ใจต่อการเดินเข้าหาคน แต่ถนอมมีสัมมาคารวะต่อชาวบ้านและผู้คนที่เกี่ยวข้อง พร้อมทำงานที่ยืดหยุ่นให้แก่ผู้อื่นก่อน และความเป็นธรรมชาติของตัวเอง ที่จะเป็นเครื่องมือและวิธีทำงานกับคนในพื้นที่ต่างๆ ได้ดีที่สุด โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้ง และในสถานการณ์ที่ชุมชนในพื้นที่มีกลุ่มทำงานหลากหลาย

เครื่องมือ และวิธีการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ ชุมชน อย่างมีส่วนร่วม

เทคนิค เครื่องมือเชิงกระบวนการ

- กลุ่มสนทนาชาวบ้าน
- การถอดบทเรียน และสะท้อนแผนปฏิบัติ
- แผนที่ทางความคิด (Mind Mapping)
- แผนภาพปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology)
- สุนทรียสนทนา (Dialogue)

ตัวอย่าง กระบวนการสร้างเสริมสุขสาธารณะผ่านกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาสุขภาวะชุมชน
อย่างเป็นองค์รวม : ชมรมชีวเกษม

การสร้างเสริมสุขภาวะทางกาย และใจ

- ฤาษีคัดคน
- กระบองป้าบุญมี
- การล้อมวงกินข้าว จับเข้าคุยกันในบรรยากาศศาลาวัด

การสร้างสุขภาวะทางปัญญา

- เบิกบานในเรือนใจ
- เปิดประตูใจ

กลุ่มสนทนาชาวบ้าน

การนั่งสนทนาและการจัดกลุ่มเพื่อเก็บข้อมูลนั้น เป็นวิธีที่รู้จักและดำเนินการแพร่หลายอยู่ทั่วไปในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รวมไปถึงจนถึงการวิจัยเชิงคุณภาพในสาขาสังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การศึกษา ศิลปะ เทคโนโลยีการศึกษา และอื่นๆ แต่ในการพัฒนาประเด็นการวิจัย ตลอดจนการสร้างความเป็น การวิจัยเชิงปฏิบัติการสังคมโดยมีชุมชนเป็นฐานนั้น ชาวบ้าน ชุมชน ตลอดจนกลุ่มปัจเจกและกลุ่มประชาคม อาจเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้อย่างลึกซึ้งมากกว่าเป็นเพียงแหล่งข้อมูล

ดังนั้น การนั่งสนทนาและเล่าเรื่องเป็นรูปแบบการจัดการความเป็นชุมชนและบริหารจัดการการมีส่วนร่วม เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบโดยวิถีความรู้และบริหารจัดการตนเองเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

กระบวนการและการดำเนินการ

๑. ขั้นการเตรียมดำเนินการ

(๑) การเตรียมกลุ่มคนสำหรับเล่าเรื่อง แจ้างจุดหมาย ความต้องการ และขอคำปรึกษาจากผู้รู้ในชุมชน ในการระบุดูกลุ่มคนสำหรับเชิญร่วมเวที เล่าเรื่อง และนั่งสนทนาตามประเด็นต่างๆ ที่ต้องการ ได้อย่างครอบคลุม ถูกต้อง และมีความเหมาะสมที่สุด

(๒) การเตรียมทีมจัดกระบวนการและทีมจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการวิจัย ประกอบด้วยทีมวิจัยและ ทีมกระบวนการวิจัยที่สามารถตั้งคำถาม กระตุ้นการสนทนา ดำเนินการกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เล่าเรื่อง ใช้ กระดานบอร์ดบันทึก ฟัง สังเคราะห์ สะท้อนกลับ และตั้งประเด็นการสนทนาได้อย่างต่อเนื่อง หมั่นจดร ครอบคลุม นำพูดคุย ๑ คน ต่อกลุ่มสนทนา ๓-๕ คน พร้อมกับมีผู้ช่วยร่วมทีม ๑-๒ คนต่อ ๑ กลุ่มย่อยตาม ความจำเป็น

(๓) การเตรียมสถานที่ บรรยากาศ และสภาพแวดล้อม เน้นการเตรียมสถานที่ที่เรียบง่าย ไม่สิ้นเปลือง พิจารณาให้ยืดหยุ่นไปตามกลุ่ม เช่น หากเป็นชาวบ้านในชนบท ส่วนใหญ่แล้วจะไม่ชอบห้องประชุมในโรงแรม และมีเครื่องปรับอากาศ ประหม่าและกลัวต่อเครื่องเสียง ชอบสถานที่ประชุมที่ลูกเดินเข้าออกเพื่อไปทำธุระ ต่างๆ ได้ตลอดเวลา การจัดที่นั่งควรเน้นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ นั่งพื้น หรือจัดกลุ่มเป็นวงกลมเหมือนโอโตจินได้ ง่ายๆ หรือสามารถเคลื่อนย้ายและยืดหยุ่นได้ตามที่ผู้เข้าร่วมประชุมต้องการ

(๔) การเตรียมเครื่องมือ อุปกรณ์ และสิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสม เช่น บอร์ด กระดาษ วัสดุ อุปกรณ์การประชุมต่างๆ โดยคำนึงถึงสิ่งสนับสนุนการคิดและทำงานเป็นกลุ่ม ส่งเสริมการพูดคุย ช่วยการ สื่อสารและจดจำต่อความคิดของกลุ่มผู้นั่งสนทนาและเล่าเรื่อง

(๕) การเตรียมการจัดการที่จำเป็น เช่น อาหาร ของว่าง และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆตามความ เหมาะสมของกลุ่มผู้นั่งสนทนาและเล่าเรื่อง

(๖) การเตรียมคำถามสำหรับเป็นแนวการสนทนา ควรเตรียมคำถามให้เป็นเครื่องมือการจัดกระบวนการ ต่างๆตามที่ต้องการ เช่น คำถามเพื่อให้เล่าเรื่องสภาวะของชุมชนและความอยู่ดีมีสุขจากประสบการณ์ชีวิต ว่าเป็นอย่างไร

๒. ขั้นตอนการดำเนินการ

(๑) การเตรียมบรรยากาศและความพร้อม การวิจัยกับกลุ่มประชาชนและการจัดเวทีเพื่อการเล่าเรื่อง ต้องการรูปแบบที่มีความเป็นธรรมชาติ ดังนั้น จึงไม่ควรดำเนินการเวทีให้เป็นทางการ ลดการใช้เครื่องเสียงและไมโครโฟนซึ่งทำให้เกิดโครงสร้างที่เป็นทางการและเป็นการส่งสัญญาณให้ผู้ร่วมเวทีพูดกันด้วยภาษาสังคม ไม่สะท้อนความเป็นตัวของตัวเอง ไม่แสดงออกด้วยความสบาย ส่งเสริมการสนทนาและพูดคุยเพื่อขอให้ทุกคนพร้อมแล้วจึงดำเนินการต่อไป หากมีเรื่องราวและข่าวคราวต่างๆในชุมชนก็ควรนำมาบอกกล่าวสื่อสารกันให้ได้รู้กันแพร่หลาย มุ่งทำให้เป็นกระบวนการสร้างความเข้าใจ เตรียมความคุ้นเคย ลดช่องว่างทางความรู้ และเพิ่มความสามารถในการใช้ข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจสิ่งต่างๆในเวทีให้ดีที่สุด

(๒) การนำเข้าสู่การสนทนาและการเล่าเรื่อง แจ้งวัตถุประสงค์ แนะนำผู้คนที่รู้จักกัน บอกกำหนดเวลา ผลที่ต้องการ เงื่อนไข ข้อตกลงต่างๆที่จำเป็น ทั้งเพื่อเป็นแนวการทำงานบนเวทีและเป็นกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ให้กับชุมชนไปในตัวด้วย

(๓) การให้โจทย์และคำถาม ในการเล่าเรื่องนั้น ควรเน้นให้ชาวบ้านและชุมชนได้เล่าเรื่องด้วยประเด็นคำถามที่เปิดกว้างและเป็นอิสระที่สุด การตั้งคำถามเจาะจงนอกจากจะทำให้เกิดข้อจำกัดแล้ว จะทำให้ชาวบ้านระมัดระวังและเล่าถ่ายทอดไม่ได้ การเล่าเรื่องและสนทนาแบบทั่วไปจะทำให้ได้ประเด็นที่ดีในภายหลัง หลังจากนั้นทบทวน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และอภิปรายกันต่อไปอีก

(๔) การแบ่งกลุ่มและจัดทีมดำเนินการอย่างเหมาะสมพอเพียง จัดกลุ่มเป็นกลุ่มเล็กๆและออกแบบกลุ่มสำหรับการเล่าเรื่องตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

(๕) การนั่งสนทนาและเล่าเรื่อง ดำเนินการเล่าเรื่องและสนทนากันเป็นกลุ่มตามระยะเวลาที่กำหนดโดยมีทีมกระบวนการวิจัยเป็นผู้อำนวยความสะดวกและกำกับกระบวนการเวทีย่อยให้ดำเนินไปตามที่ตกลงกัน

(๖) การรวมข้อมูล อภิปราย และตรวจสอบข้อมูล นำเอาผลการสนทนาเล่าเรื่องมานำเสนอในกลุ่มรวมและอภิปรายเรียนรู้กันอย่างกว้างขวาง

(๗) การสรุป สรุปผลที่ได้รับบทเวทีเพื่อเป็นการเรียนรู้และบอกกล่าว พร้อมทั้งตรวจสอบคุณภาพข้อมูลจำเพาะที่ต้องการในขั้นตอนย่อยๆที่ดำเนินการขึ้น

๓. ขั้นพัฒนาสู่แผนปฏิบัติการในลำดับต่อไป

เมื่อได้ความรู้และเรื่องราวต่างๆ ตลอดจนข้อสรุปจากเวทีเล่าเรื่องของชาวบ้านและชุมชนแล้ว ก็สามารถนำเอาข้อมูลและบทสรุปต่างมาวิเคราะห์และวางแผน เพื่อดำเนินการต่อไปให้ลื่นไหล ขณะเดียวกัน ข้อมูลที่ได้ก็ทำบันทึกข้อมูลสนามซึ่งดำเนินไปอยู่แล้วตลอดกระบวนการ

แผนที่ทางความคิด (Mind mapping)

Mind mapping และการใช้สื่อกับการระดมพลังกลุ่ม การระดมพลังกลุ่ม หรือ การจัดการความรู้ในชุมชนแนวปฏิบัติ นับแต่การจัดการความรู้ในตัวคน (Tacit knowledge) จนถึงระดับจัดการความรู้ที่มีเครื่องมือต่างๆ ช่วยสร้างความรู้ขึ้นจากประสบการณ์ให้เป็นความรู้ที่จัดการอย่างเป็นระบบนอกตัวคน (Explicit knowledge) เป็นกระบวนการเรียนรู้และมีพัฒนาการอยู่เสมอ มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่เบ็ดเสร็จตายตัว ดังนั้นการขับเคลื่อนชุมชนแนวปฏิบัติ จึงควรเน้นทั้งจุดหมาย ผลลัพธ์ และ ตัวกระบวนการ ซึ่งเครื่องมือในการจัดการความรู้โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนบทเรียนและการระดมพลังวางแผนเป็นกลุ่ม จะมีบทบาทมาก หากไม่มี การคำนึงองค์ประกอบสำคัญทั้งสองด้าน เราอาจได้สิ่งที่เป็ผลลัพธ์ แต่ไม่ได้กระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ เป็นต้น

Mind Mapping และสื่อต่างๆ เพื่อการระดมพลังกลุ่มในขั้นตอนต่างๆของกระบวนการ ขับเคลื่อนชุมชนแนวปฏิบัติ (CoP: Community of Practice) เช่น การพบปะพูดคุย การเยี่ยมชมแบบสร้างพลัง การถอดบทเรียน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสื่อสารและนำเสนอรายงานผลการดำเนินงาน การวางแผนอย่างมีส่วนร่วม เหล่านี้ หากคำนึงถึงการนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องมือและวิธีการจัดการความรู้ เพื่อเป็นนวัตกรรมการจัดการความรู้ชุมชนปฏิบัติ ควบคู่ไปกับการขับเคลื่อนชุมชนแนวปฏิบัติไปด้วยแล้ว กิจกรรมที่เกี่ยวข้องต่างๆ จะสามารถออกแบบให้เป็นเครื่องมือเชิงกระบวนการ ที่เป็นการจัดการความรู้และการทำงานเป็นทีม อยู่ในตัวเองไปด้วย เช่น การพบปะพูดคุยกัน การประชุมอย่างสร้างสรรค์ การจัดเวทีระดมความคิด การจัดเวที ถอดบทเรียนและเสริมศักยภาพเพื่อกลับไปทำงานให้มีพลังยิ่งขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

หลักคิดเพื่อการประยุกต์ใช้ Mind mapping และสื่อเพื่อการระดมพลังกลุ่ม

หลักคิดในการประยุกต์ใช้ Mind mapping และ สื่อต่างๆ จะมีหลักคิดและความเป็นเหตุเป็นผล กำกับอยู่เบื้องหลังซึ่งจะทำให้กิจกรรมการขับเคลื่อนชุมชนแนวปฏิบัติ เป็นการปฏิบัติทางความคิด และการออกแบบเชิงยุทธศาสตร์การคิดที่ลุ่มลึก รอบด้านไปด้วย ที่สำคัญคือ

- ความสอดคล้องกับพลังกลุ่มปัจเจก หรือชุมชนแนวปฏิบัติ ซึ่งทุกคนมีพลัง มีศักยภาพ เมื่อรวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนทางปัญญาปฏิบัติ ก็คิดและแสดงออกแบบไม่ต้องเป็นเส้นตรง ไม่เป็นตามลำดับก่อนหลัง แต่ช่วยกัน คิดและทำไปด้วยกัน

- การเน้นบทบาทของคน ศักยภาพปัจเจก และการปฏิสัมพันธ์กันของคน (Face to Face และ Interactive Learning)

- การเน้นความคิดต่อความคิด

- ช่วยการทำความเข้าใจให้เป็นภาพ และรักษาประเด็นไว้ ให้กลับมาคิดต่ออีกได้เสมอ

- ช่วยการจำเป็นภาพติดตาตรึงใจ สื่อสารกันอย่างง่ายๆ เพื่อลดอุปสรรคจากความแตกต่างของปัจเจก

แนวทางการใช้ Mind Mapping และสื่อเพื่อการระดมพลังกลุ่ม

Mind Mapping และสื่อต่างๆ ที่นำมาใช้ ควรมีหลักที่สอดคล้องกับหลักคิดดังกล่าว เช่น

- ช่วยให้ทุกคนได้คิดและพูดอย่างเป็นธรรมชาติ พูดพร้อมกันก็ได้ การทำ Mind Mapping และสื่อที่นำมาช่วย จึงควรเป็นบอร์ด ฟลิปชาร์ต ซึ่งเอื้อต่อการที่วิทยากรกระบวนการ จะสื่อสารและปฏิสัมพันธ์กับผู้ร่วมเวที เป็นการสื่อสารทั้งสองทาง และเวทีได้ร่วมเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน

- เน้นการวาดภาพ ใช้สัญลักษณ์ง่ายๆ เข้าช่วย มีสีเส้น เขียนตัวใหญ่ๆ เห็นพร้อมกันทั่วถึง

- วิทยากรกระบวนการ หรือผู้อำนวยความสะดวก ต้องฝึกทักษะการจับประเด็นเพื่อเขียนให้ทุกคนเห็นเป็นวัตถุดิบเอื้ออำนวยต่อการคิดต่อเติมความคิดซึ่งกันและกัน

- หากใช้เครื่องมือทันสมัยช่วย เช่น โปรแกรมสำเร็จรูป Mind Manager ฉายขึ้นจอภาพ ด้วย LCD ก็ต้องพยายามจัดการให้สนองตอบกับหลักคิดดังกล่าว เครื่องมืดังกล่าว ถึงแม้จะมีประสิทธิภาพมาก แต่ถ้าหากใช้ผิดวัตถุประสงค์ หรือนำมาใช้โดยไม่รู้หลักการเบื้องหลังของกระบวนการแล้ว ก็จะเป็นกระบวนการที่ไม่มี ความหมายต่อการสร้าง พลังปัญญาปฏิบัติ

- Mind Mapping ถ้าใช้ส่วนตัว หรือใช้เพื่อการเรียนรู้คนเดียว (Individual Learning) สามารถใช้ช่วยบันทึกความจำได้ เพราะถ้าหากมองในทางทฤษฎีการศึกษา และการทำ Interactive Learning Design แล้ว คือการใช้ช่องทางการรับรู้และระดับการปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรมการเรียนรู้ เพิ่มขึ้นหลายช่องทาง (ดู ฟัง คิด วาด ภาพ จดบันทึก) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการศึกษาแนวอิงเกณฑ์ (Personal Mastery) ที่บอกว่า การเรียนรู้ คือ ปริมาณเวลา และระดับความเข้มข้นของการปฏิสัมพันธ์กับบทเรียนและกิจกรรมการเรียนรู้ (Learning activities)

- แต่ถ้าใช้เป็นกลุ่ม กลุ่มและชุมชนการคิด (Group-Based Learning) ต้องการการมีส่วนร่วมในการช่วยกันคิด ดังนั้น ควรใช้ Mind Mapping เป็นวิธีการและเครื่องมือ เพื่อส่งเสริมการคิดและเรียนรู้เป็นทีม กระตุ้นการช่วยกันคิด หากใช้เพื่อจดบันทึกการประชุม นอกจากจะทำให้บรรยากาศการประชุมไม่เป็นไปตามหลักคิดเบื้องหลังของมันแล้ว บันทึกการประชุมจาก Mind Map จะเป็นบันทึกการประชุมที่ไม่ค่อยดีเท่าใดนัก เพราะตัวโปรแกรมและหลักคิดของ Mind Mapping มีใจเน้นการบันทึก การประชุมเป็นวัตถุประสงค์สุดท้าย บัณฑิตต้องมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น (Active Participation) จนได้แก่นของเรื่องที่ทำเป็นทีม บันทึกแบบ Mind Map จึงจะช่วยเพิ่มความจำให้ แต่จะบันทึกแบบสรุปการประชุม จะผิดวัตถุประสงค์ของมันไปหมด

- การจดบันทึกการประชุมต้องมีกระบวนการอย่างอื่นขึ้นมาเสริม เช่น การแจกบัตรคำ การบันทึกเสียง การบันทึกภาพ เป็นต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างรอบด้าน

ด้วยแนวทางดังกล่าวนี้ **Mind Mapping** และการใช้สื่อ ก็จะมีพลังในฐานะเป็นกระบวนการจัดการความรู้ และเป็นกระบวนการขับเคลื่อนชุมชนแนวปฏิบัติ พัฒนาคน พัฒนางานเชิงยุทธศาสตร์ และก่อเกิดนวัตกรรมการจัดการใหม่ๆ เป็นทีม พร้อมกันไปด้วย

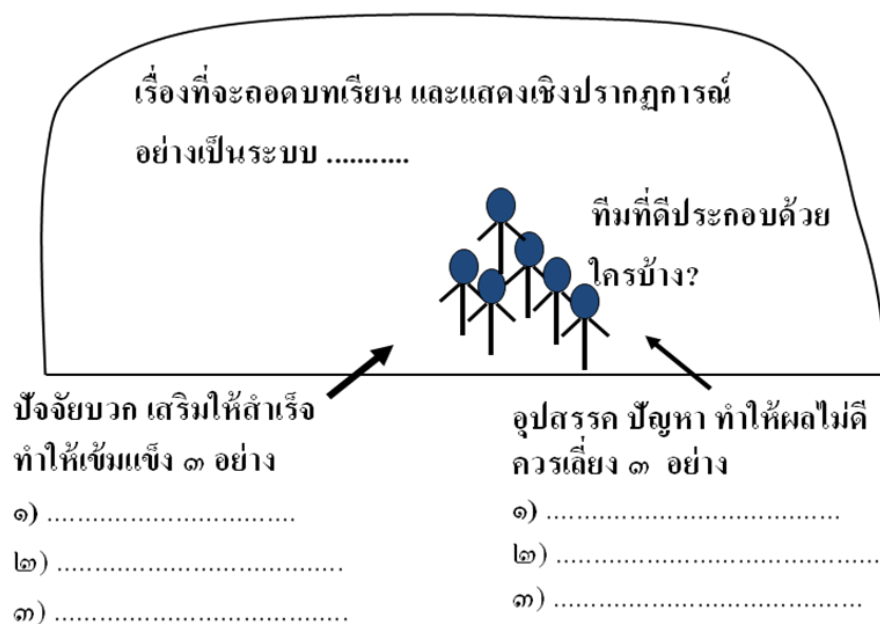
แผนภาพปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology)

การนำเครื่องมือในการทำงานเพื่อช่วยในการจัดการความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเสริมศักยภาพเสริมพลังทางปัญญา ได้เรียนรู้ตนเองและสังคม ซึ่ง วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (๒๕๔๕) ได้วิจัยเพื่อร่วมกันปฏิบัติการสังคม (Social Research and Social Action) เป็นทั้งการสร้างปัญญาจากการปฏิบัติ สร้างองค์ความรู้ และใช้เครื่องมือทางปัญญา มาเป็นเครื่องมือจัดการความเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปในตัว ซึ่งทำให้การรวมกลุ่ม และนำเอาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมาเป็นเครื่องมือแก้ปัญหา มีลักษณะเป็นองค์กรแบบพลวัตร (Dynamic Management Organization) ไม่ตายตัวและไม่เบ็ดเสร็จ ลดความเป็นทางการลงไป และยกระดับการทำแต่กิจกรรมของกลุ่มประชาชนที่มีศักยภาพจัดการตนเองเป็นกลุ่ม ให้มีมิติผสมผสานวิธีเรียนรู้ที่ดีกับวิธีการของนักวิชาการภายนอก

วิธีการอย่างหนึ่งที่ประมวลขึ้นจากการวิจัย ซึ่งมีความสำคัญมากต่อการจัดการความรู้เพื่อปฏิบัติบนกระบวนการวิจัย และการจัดการผลการวิจัย คือ องค์ความรู้ซึ่งเป็นการสื่อสารเรียนรู้ทางสังคมอยู่ในตัวเอง ซึ่งเกิดจากการประยุกต์ใช้วิธีของ ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) คือ ต้องพยายามสร้างความรู้ให้เห็นภาพครอบคลุมอย่างน้อย ๔ องค์ประกอบ

บริบททางสังคม วัฒนธรรม ถึงแวดล้อม

- ความเป็นชุมชน ปุ่มชุมชน พัฒนาการต่าง
- ความรู้ ระบบคิด ระบบความรู้ เครือข่ายทางปัญญา

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (๒๕๔๕)

- **การแสดงท้องเรื่องของปรากฏการณ์หรือบริบท (Contextuality)** ซึ่งมีใช้เพียงการพรรณนาแบบทั่วไป (General descriptive) แต่เป็นการประมวลภาพของท้องเรื่อง ให้เห็นความน่าตื่นเต้นเร้าพลังใจต่อการอยากเรียนรู้ อยากเข้าใจ ใช้ประกอบในการชั่งน้ำหนัก หรือเห็นความหมาย ตลอดจนเข้าใจสถานการณ์ของผู้อยู่ในเหตุการณ์ด้วยวิจารณญาณตนเองของผู้ศึกษางานวิจัยในภายหลังได้ว่าทำไมเขาจึงเป็นอย่างนั้น ปฏิบัติอย่างนั้น หรือถ้าหากเราไม่สามารถแสดงรายละเอียดได้ ก็สามารถเห็นเงื่อนไขชีวิตสำหรับคาดการณ์ได้ เหตุการณ์ได้ว่ามันควรจะเป็นไปได้ในทิศทางใด หากเป็นไปได้ ควรจะแสดงท้องเรื่องสักสองระดับ คือระดับท้องถิ่น และระดับสังคม

- **การเลือกผู้กระทำทางสังคม หรือผู้เดินเรื่องปรากฏการณ์** ที่มีความหมายเชิงทฤษฎี หรือจุดยืนร่วมกันที่เราศึกษา ถ้าเป็นการสร้างความรู้เพื่อหนุนพลังปัจเจก ก็ต้องเลือกตัวแทนทางสังคมที่เป็นปัจเจกให้เป็นตัวเอกในการร้อยเรียงเรื่องราว ถ้าเลือกให้เป็นเหยื่อ และให้เป็นตัวกระทำทางสังคม (Social Actor)

- **เพื่อให้เห็นพลังชีวิตและพลังนำการเปลี่ยนแปลงตนเองของพระเอก หรือ ตัวเอกตามท้องเรื่องในปรากฏการณ์ที่เราศึกษา** เราจำเป็นต้องสร้างปมการก่อเกิดเหตุการณ์ต่างๆ เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงมาแสดงให้เห็นรายละเอียดแบบเป็นเรื่องเป็นราว คือ (๑) **ปัจจัยบวก** และ (๒) **ปัจจัยลบ**

ปัจจัยบวก เป็นการศึกษาลงไปว่า การที่กลุ่มคน สามารถสร้างให้เกิดปรากฏการณ์ที่เราสนใจ หรือ ปรากฏการณ์ที่กำลังศึกษา รวมทั้งมีพัฒนาการและความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังที่แสดงออกมาให้ปรากฏแล้วนั้น มีอะไรเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่มีนัยสำคัญต่อเรื่องราวต่างๆ

ส่วนปัจจัยลบ ก็เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ให้เห็นว่า ปรากฏการณ์และพัฒนาการต่างๆ ของกลุ่มคนที่เรากำลังศึกษา ต้องประสบกับอุปสรรคปัญหา และสิ่งกีดขวางในการก่อเกิด พัฒนาการ และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ทำให้ไม่สามารถดำเนินไปในทิศทางที่ต้องการ หรือที่ควรจะเป็น อย่างไรบ้าง

ในแง่ของการสรุปเป็นบทเรียนและนำไปใช้ เป็นความรู้จากการปฏิบัติ สิ่งที่เป็นปัจจัยบวก ก็จะบอกแก่เราว่า การเห็นสิ่งดังกล่าวจะเป็นสัญญาณที่ดีสำหรับการทำงาน และควรให้ความสำคัญ ส่วนปัจจัยลบ ก็จะบอกแก่เราว่า สิ่งใดที่เราควรหลีกเลี่ยงหรือให้ความระมัดระวัง รวมทั้งจะทำให้สามารถเข้าใจได้ว่า สิ่งดังกล่าวเป็นธรรมชาติของปรากฏการณ์นั้นๆ ซึ่งจะทำให้สามารถจัดวางการปฏิบัติได้ดีขึ้นในการปฏิบัติการต่างๆ ในครั้งต่อไป

บริบททางสังคม วัฒนธรรม ถึงแวดล้อม

- เป็นสถาบันวิชาการ บริการวิชาการแก่สังคม
- มีเครือข่าย วสส ดำเนินการทั่วประเทศ
- มีเครือข่ายวิจัยใน วสส ทั่วประเทศ

ตัวอย่างจากการถอดบทเรียนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการวิจัย
วิทยาลัยสาธาณสุขสิรินธร ชลบุรี

ตัวอย่างข้อมูลจากแผนภาพปรากฏการณ์วิทยา นำมาประมวลผลบนเวทีแล้วเขียนเรียบเรียง บันทึกเป็นเอกสารความรู้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ คือ...

- รวบรวมเป็นเอกสารและการบันทึกความรู้แบบสะสม พัฒนาเพิ่มมากขึ้นตามลำดับทั้งในเชิงปริมาณ และคุณภาพ

• ทำเป็นงานวิจัยบนงานประจำ และเป็นการวิจัยแบบกระฉาดแผ่นเดียว ทำให้คนทำงานมีวิธีการรวบรวมประสบการณ์และความรู้ของผู้คนอย่างเป็นระบบ เพื่อสะท้อนไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนางาน

- บันทึกความรู้เป็นข้อมูลเพื่อการวิจัยเชิงสังเคราะห์ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

• นำไปเป็นข้อมูลความรู้ทำเป็นสื่อ เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และจัดการการสื่อสารเรียนรู้ของสังคมให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

- บันทึกลงในแหล่งจัดเก็บรวบรวมความรู้แบบสะสม เช่น บันทึกลงบล็อก เป็นต้น

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (๒๕๕๒) ยังได้บอกข้อดีของการใช้แผนภาพปรากฏการณ์วิทยาในการถอดบทเรียนแบบเสริมพลังอย่างมีส่วนร่วมว่ามีข้อดีหลายประการ คือ

- แม้เป็นเพียงวิธีถอดบทเรียนและเก็บข้อมูล ก็ทำให้สามารถปฏิบัติการเชิงสังคมได้ ทำให้การวิจัยเป็นทั้งวิธีสร้างความรู้และเป็นนวัตกรรมการจัดการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนไปด้วย

- ทำให้การระดมความคิด ไม่เป็นการพรรณารายละเอียดแบบทั่วไปแต่จะสะท้อนการคิดเชิงระบบ มีโครงสร้างเชิงปรากฏการณ์ เห็นความเป็นตัวแปรจากตัวคน กลุ่มคน และผู้สร้างปรากฏการณ์ ทำให้เป็นความรู้ที่สามารถสนับสนุนบทบาทของผู้กระทำได้อย่างเจาะจงมากยิ่งขึ้น เป็นลำดับ

- ทำให้กลุ่มคน และชุมชนที่ร่วมเวที มีส่วนร่วมได้ในทุกฐานะและทุกกระบวนการอย่างเข้มข้นได้ไปตามความชำนาญและทักษะของนักวิจัย พัฒนาวิธีการทำงานให้ผู้มีส่วนร่วมค่อยๆ ได้การเรียนรู้เปลี่ยนแปลงจาก Passive participant เป็น Active participant

- นักวิจัย นักวิชาการ และผู้บริหาร จะมีบทบาทเท่าเทียมกับผู้อื่นมากขึ้น โดยเป็นผู้นำการจัดกระบวนการและสามารถเป็นผู้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปด้วย

- กลุ่มผู้ร่วมเวทีจะเกิดการพัฒนาก้าวหน้าเป็นกลุ่ม (Collective Leadership) ชุมชนและกลุ่มปัจเจกมีประสบการณ์ในการพัฒนากลุ่มทางสังคมและได้เรียนรู้ที่จะจัดความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ได้มากขึ้นเรื่อยๆ ผ่านการปฏิบัติการเชิงสังคมและการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาด้วยกันกับคนอื่น และสามารถเกิดองค์การจัดการด้วยโครงสร้างที่สะท้อนความสำนึกร่วมกันมากกว่าการจัดตั้งที่เป็นทางการแต่ทำงานไม่ได้

- ผู้บริหารและผู้มีอำนาจ ก็จะเกิดการพัฒนาก้าวหน้าเชิงอำนาจแบบดั้งเดิม ไปสู่การเป็นผู้นำด้วยพลังอำนาจทางความรู้ อำนาจเชิงคุณธรรม และอำนาจเชิงการปรึกษาหารือ เปิดกว้าง มากยิ่งขึ้น

- ก่อเกิดความเป็นชุมชน และเป็นปัจจัยเงื่อนไขในการก่อเกิดสุขภาวะของส่วนรวม ในกลุ่มประชากรขนาดที่พอเหมาะของชุมชนระดับต่างๆ

แผนที่ทางความคิด Mind Map และ แผนภาพปรากฏการณ์วิทยา เป็นเครื่องมือและวิธีการเชิงกระบวนการเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบการคิดมโนทัศน์อย่างเป็นระบบ

แผนภาพทางความคิดนั้น สามารถออกแบบและพัฒนากระบวนการเรียนรู้อย่างเชื่อมโยงและนำไปสู่การคิดเชิงยุทธศาสตร์ สามารถร่วมกันค้นหาทางออกและวางแผนปฏิบัติการ พร้อมกับระดมพลังกลุ่มก้อนให้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาสุขภาวะชุมชน ตามที่ผู้คนต้องการร่วมกันได้

ส่วนแผนภาพการถอดบทเรียนเชิงปรากฏการณ์วิทยา เป็นเครื่องมือและวิธีการเชิงกระบวนการที่พัฒนาการเรียนรู้การคิดเชิงระบบและการเรียนรู้ทางสังคมที่ผสมผสานหลักคิดสำคัญของความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการคิดเชิงมโนทัศน์และมีพื้นฐานที่ดีสำหรับการเข้าถึงความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ในยุควิทยาศาสตร์ อีกทั้งเป็นวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ที่เริ่มต้นด้วยการผสมผสานความเป็นวัตถุและจิตใจ เพื่อมุ่งสู่ความสมดุลและความยั่งยืนของการพัฒนา

ทั้งสองตัวอย่างจะทำให้เราสามารถพัฒนาแนวคิดและออกแบบการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นไปในปัจจุบันให้ดีขึ้นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณาการมิติความเป็นชุมชนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ในแนวคิดต่อการศึกษาเรียนรู้ที่มีความเป็นองค์รวมและมีขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น และการพึ่งศักยภาพของคนก่อนเป็นลำดับแรก ซึ่งเป็นวิธีคิดของการพัฒนาที่ถือเอาคนและชุมชนเป็นตัวตั้ง

แนวดำเนินการดังกล่าว เชื่อกันว่าจะช่วยลดช่องว่างและช่วยเสริมการศึกษาเรียนรู้ที่ถือเอาอย่างอื่นเป็น
แกนกลาง เช่น การถือเอาความรู้ในหนังสือเป็นตัวตั้ง ความต้องการของครู ข้อมูลภายนอกที่ไม่คำนึงถึงเงื่อนไข
จำเพาะของผู้เรียน ความต้องการแข่งขันของโรงเรียนและสถานศึกษา หลักสูตรการศึกษาแบบรวมศูนย์ เหล่านี้
เป็นต้น ให้มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีและมีความเป็นบูรณาการมากขึ้น

สุนทรียสนทนา (Dialogue)

ความคิดพื้นฐานของ Dialogue คือการจัดให้คนมานั่งล้อมวงคุยกัน การตั้งวงแบบนี้คือการไม่เน้นให้ใครคนใดคนหนึ่งมีบทบาทเด่นเป็นพิเศษ แต่ให้ความสำคัญกับทุกคนในวง ให้ทุกคนสามารถพูดคุยกันได้โดยไม่ต้องยกมือขออนุญาตจากใคร โดยหลักการ Dialogue ควรดำเนินไปโดยไม่มีผู้นำ

หากเรารุ่นเคຍกับการพูดคุยที่ต้องมีผู้นำและมีวาระการประชุม ดังนั้น ถ้าหากเริ่มต้นการพบปะพูดคุยด้วยการไม่มีผู้นำ รูปแบบไม่มีวาระและจุดมุ่งหมาย จะทำให้อึดอัด วิตกกังวลเพราะไม่รู้จะทำอะไร อยู่อย่างไร และจะเกิดความรู้สึกอึดอัดกันไปหมด

โธมัส คิริสไตน์ (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึงหลักการของ Dialogue ว่า เป็นการพูดคุยกันโดยไม่มีหัวข้อ หรือวาระ (agenda) ที่ตายตัวไว้ล่วงหน้า รวมทั้งไม่มีประธานเหมือนการประชุมปรึกษาหารืออย่างมีเป้าหมายแบบเจาะจงเพื่อค้นหาข้อสรุปร่วมกัน เพราะการมีเป้าหมายที่เคร่งครัดตายตัวอาจจะเป็นการเปิดช่องว่างให้อำนาจเข้ามาชี้นำ เบี่ยงเบนเข้าสู่ทิศทางของผลประโยชน์ของตนเอง โดยใช้ข้อตกลงเป็นข้ออ้าง คนในวงสนทนาสามารถพูดเรื่องอะไรก็ได้ ถามอะไรขึ้นมาก็ได้ ส่วนคนอื่นๆ ในวงสนทนาจะตอบหรือไม่ตอบก็ได้ แต่การทำแบบนี้มิได้หมายความว่า Dialogue เป็นการพูดคุยแบบลมเพลมพัดเหวพาที่ ตลก โปกฮา ตรงกันข้าม พฤติกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งต้องห้ามในวงสนทนาด้วยซ้ำไป ทั้งนี้เพื่อมิให้อารมณ์แบบสรวลเสเฮฮาเหล่านี้ กลายเป็นอุปสรรคต่อความสงบ และรบกวนสมาธิของผู้เข้าร่วมวง Dialogue

วง Dialogue จึงอาจมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ “คนนำคุย” (Facilitator) ช่วยทำหน้าที่ขับเคลื่อนกระบวนการพูดคุย ไม่ใช่ให้มาทำหน้าที่เป็นผู้นำในการพูดคุย แต่ให้มาช่วยจับตาดูแลและอธิบายปรากฏการณ์สะท้อนกลับว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในแต่ละช่วงที่ผ่านมา และหมายถึงอะไร แต่ทว่าคนนำคุยจะต้องเข้าใจกระบวนการและมีประสบการณ์สูงพอควรจึงสามารถสะท้อนสิ่งที่ประโชยชน์ให้แก่กลุ่มได้ สิ่งเหล่านี้ล้วนต้องใช้เวลา จึงมีความจำเป็นที่ทุกคนต้องพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ สัปดาห์ละครั้ง สองสัปดาห์ต่อครั้ง เพื่อทำให้วง Dialogue มีความคงทนถาวรสามารถรับมือกับแรงเสียดทานที่จะให้ “วงแตก” ได้หลังจากผ่านไปพอสมควร คนจะเริ่มรู้สึกว่ามีคามจำเป็นที่จะพึ่งคนนำคุ้ย่อยลงไปเรื่อยๆ

หลักการสำคัญอีกประการหนึ่งคือ “การฟังให้ได้ยิน” (Deep Listening) โดยพยายามไม่ใส่ใจว่าเสียงที่ได้ยินเป็นเสียงของใคร เพียงแต่กำหนดใจให้ได้ว่าเสียงที่ได้ยินคือเสียงของกัลยาณมิตรของเราคนหนึ่ง เพื่อฟังให้ได้ยิน ซึ่งอาจทำให้เกิดความคิดปั้งแวบเข้ามาในใจ และความคิดนั้นอาจถูกนำไปใช้ในการเริ่มต้นของการทำอะไรบางอย่างที่มีคุณค่าต่อตนเองและสังคมในอนาคต

โอภาส ปัญญา และ โธมัส (๒๕๕๐) ได้นำประสบการณ์ของวงสนทนาที่สะท้อนออกมาอย่างอิสระ ทำให้ทราบว่า การสนทนาด้วยการฟังอย่างลึกซึ้งของแต่ละคน ทำให้เกิดเรียนรู้ใหม่ๆ อย่างน้อย ๓ ลักษณะ

๑) การสนทนาด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง ช่วยให้แต่ละคนสามารถเข้าถึงความรู้ภูมิปัญญาตามธรรมชาติที่ซ่อนอยู่ในตัวคน โดยไม่ต้องพึ่งพาความรู้จากวิทยากร และผู้เชี่ยวชาญภายนอก

๒) ความรู้ที่ออกมาจากตัวตนของภาคปฏิบัติการจริง เป็นความรู้ที่มีพลัง สามารถเร่งเร้าให้เกิดการกระทำ สามารถนำไปปฏิบัติได้เลย เพราะเป็นความรู้ที่ถูกเลือกสรรอย่างอิสระ เมื่อเป็นความรู้ที่ปราศจากเงื่อนไขข้อผูกมัดของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่ละคนจึงนำความรู้ผุดขึ้นมาในวงสนทนา ไปใช้ตามบริบท ความสนใจและความชำนาญของแต่ละคน

๓) ความรู้ ความทรงจำของคนๆ หนึ่ง อาจจะช่วยสะกิดให้เกิดการไหวตัวและผุดขึ้นมา จึงมีการพูดกันในวงสนทนาเสมอว่า ฟังคนอื่นพูดเรื่องโน้นเรื่องนี้แล้ว ทำให้นึกอะไรขึ้นมาได้

กระบวนการสร้างเสริมสุขสาธารณะ : ชมรมชีวเกษม

กิจกรรมสุขภาพ โดยการรวมกลุ่มเป็นชมรมชีวเกษมนี้นี้ เป็นที่รู้จักในหมู่คนที่สนใจแนวนี้พอสมควร ทั้งผ่านเวทีสมัชชาสุขภาพ ผ่านสื่อมวลชน การประชุมวิชาการทางสุขภาพ การศึกษาดูงานของนักวิจัยและคนที่สนใจแนวทางคล้ายกัน แนวคิดหลักก็คือ การพัฒนาออกจากจิตใจ สติ และปัญญา สะท้อนสู่การสร้างเสริมสุขภาพในภาคปฏิบัติทั้งของปัจเจก ชุมชน กลุ่มก้อน และสาธารณะ ทั้งระดับท้องถิ่นและนานาชาติ ในทุกเรื่องตามเงื่อนไขชีวิตตน

ชีวเกษม เป็นชื่อที่น้อมเอาหลักซึ่งเจ้าประคุณพระพรหมคุณาภรณ์ ได้แสดงปาฐกถาธรรมให้กับชมรมชีวเกษมในปีหนึ่ง เป็นข้อสูงสุดในมงคล ๓๘ ประการ กล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นภาวะสืบเนื่องจากการปฏิบัติ และเรียนรู้ที่ยกระดับการพัฒนาตนเองอยู่เสมอสู่ความเบิกบานแจ่มใส รู้เท่าทันทุกข์ ไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก เท่าทันโลก และมีชีวิตอันเกษม อิ่มเต็มในทุกมิติ สมาชิกของชมรม ได้น้อมนำมาเป็นทั้งชื่อชมรมและถือเป็นฐานคิดสะท้อนสู่การพัฒนาวิถีปฏิบัติต่างๆ

เหมือนกับเป็นเป้าหมายเชิงอุดมคติไกลๆ และการได้มีเจตจำนงร่วมกัน สำหรับทำให้ชีวิตเป็นมรรควิถี สร้างสมเหตุปัจจัยตามแนวทางของการดำเนินชีวิต ให้บรรลุสู่จุดหมายสูงสุดตามอัตภาพแห่งตน

เป็นการรวมตัวของเครือข่ายของชุมชน กลุ่มคนจากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่สำคัญคือเครือข่ายและคณะศึกษานิเทศก์ของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก รวมทั้งกลุ่มนักวิชาการแนวประชาคม และชาวบ้านในพื้นที่อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

กลวิธีที่เน้นก็คือ การเจริญสติภาวนา การศึกษา และการตื่นรู้ ในทุกมิติชีวิตและในทุกอริยาบท โดยมีกิจกรรมและวิถีปฏิบัติต่างๆมารองรับ หลายระดับ คือ

- **กิจกรรมเปิดประตูใจ** เป็นเวทีการเจริญสติภาวนา สำหรับผู้มีพื้นฐาน หรือผู้ที่มุ่งพัฒนาตนเองผ่านการเจริญสติภาวนาอย่างลึกซึ้ง จัดในพุทธมณฑล มีกลุ่มผู้เข้าร่วมจากทั่วประเทศ บางครั้งจัดขึ้นสำหรับหน่วยงาน สถาบันการศึกษา และกลุ่มผู้สนใจที่รวมกลุ่มกันมาเป็นการจำเพาะ
- **กิจกรรมเบิกบานในเรือนใจ** เป็นเวทีการเจริญสติภาวนา สำหรับกลุ่มผู้สนใจทั่วไป จัดขึ้นตามวาระต่างๆ สำหรับเครือข่ายของชมรมและกลุ่มคนทั่วไป
- **กิจกรรมออกกำลังกายฟื้นกำลังใจชีวเกษม** มีเกือบทุกเสาร์-อาทิตย์ ระหว่างเวลา ๖ โมงเช้ากระทั่งถึงเที่ยง กำหนดไปตามความสะดวกและความสนใจของสมาชิกชมรม ๓ แห่ง คือ ในพุทธมณฑล/สนามหญ้าหน้าสถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน /และได้ฤกษ์ตึกคณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ในส่วนที่เป็นกิจกรรมออกกำลังกายฟื้นกำลังใจนั้น จะมีกิจกรรมอย่างผสมผสาน ทว่า ทุกกิจกรรมจะเน้นการเจริญสติภาวนาและการทำการศึกษา เพื่อกลับออกไปทำงานและดำเนินชีวิตให้มีความสุขที่เบิกบานแจ่มใสจากข้างใน เช่น การเดินเจริญสติยามเช้า การรำกระบองแบบป้านบุญมี การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติและ

พึ่งตนเองทางสุขภาพตามความจำเป็นต่างๆ บางครั้งมีเวทีดนตรีและการละเล่น บางครั้งมีกิจกรรมวาดรูปและทำงานศิลปะ

ก่อนจะอำลากัน ก็จะเป็นการล้อมวงกินข้าวจับเข้าคุยกัน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทอย่างบูรณาการ มีการเตรียมและหิ้วข้าวของและอาหารที่เอื้อต่อสุขภาพดีมารวมกัน แล้วก็นั่งกับพื้นกินข้าวและคุยกันในบรรยากาศแบบศาลาวัด บ้างก็ปรึกษาปัญหาสุขภาพกัน บ้างก็นำข่าวคราวของชุมชนมาบอกกล่าว บ้างก็นำความรู้ใหม่ๆ มาฝาก ผู้นำชุมชนและนายอำเภอ บางครั้งก็มาผ่อนคลายชีวิตและพบปะกับชาวบ้านไปด้วย

ในแง่ที่เป็นพื้นที่สร้างสรรค์สังคมร่วมกัน และเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้พัฒนาสุขภาพและพัฒนาชีวิตของปัจเจกแล้ว จัดว่ามีบทบาทมากพอสมควรในการชักจูงผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสาขาต่างๆ ให้มาเป็นพลังหล่อหลอมซึ่งกันและกัน พร้อมกับสร้างความเชื่อมโยงส่งเสริมเกื้อหนุนบทบาทของกันและกัน และผูกประเดิมสร้างสร้างสรรค์สิ่งดีๆ ร่วมกัน

ถามักัดคน

รำกระบองป้าบุญมี ๑๑ ท่า

ล้อมวงกินข้าว จับเข่าคุยกัน ในบรรยากาศศาลาวัด

เทียนแจ้งประจักษ์ธรรม

เบิกบานในเรือนใจ

บรรณานุกรม

ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล บรรณาธิการ. ประชาสังคม วรรณชนกคิดในสังคมไทย.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐

ประเวศ วะสี, สร้างคุณค่าความเป็นคน สร้างสุขภาพชุมชนให้เข้มแข็ง. กรุงเทพฯ : บ.ทีคิวพี จก., ๒๕๕๒

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการ และเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : อุษากการพิมพ์, ๒๕๔๖.

วิรัตน์ คำศรีจันทร์. วิธีประชาศึกษา บันทึกเพื่อแบ่งปันประสบการณ์ภาคสนาม. กรุงเทพฯ : พี.เอ.อีฟวิ่ง, ๒๕๕๒

วิรัตน์ คำศรีจันทร์. (๒๕๕๓). สุขภาวะชุมชน : Methodology & Field Experiences
<http://gotoknow.org/blog/healthycom/toc> (เข้าถึงเมื่อ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๓)

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ เรืองวิชัย นิลโคตร และณัฐพัชร์ ทองคำ. วิทยากรกระบวนการ (Facilitator). นครปฐม : สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒.

สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล. ปาฐกถา ๓๖ ภูมิประวัติ ครั้งที่ ๒๓ ท้องถิ่น : หัวใจของการขับเคลื่อนสาธารณสุขมูลฐานสู่สุขภาพชุมชน. กรุงเทพฯ : พี.เอ.อีฟวิ่ง, ๒๕๕๒

โตฟส ศิริไสย์, Dialogue วิธีการสนทนาแบบมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ และการเปลี่ยนวิธีคิดด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง.
นครปฐม : สำนักงานทรานส์ทีม เครือข่ายการวิจัยบูรณาการกลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง คณะสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕

ปรีชา ก้อนทอง และกานต์ จันทวงษ์. พาวเวอร์พอยท์ ชุด กระบวนการสร้างเสริมสุขสาธารณะ : ชมรมชีวเกษม.
๒๕๕๐